

УДК 655

Надія СИНЬКЕВИЧ

**Тернопільський національний технічний університет
імені Івана Пулюя, Тернопіль, Україна**

**АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ ДЕБІТОРСЬКОЇ
ЗАБОРГОВАНІСТІ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ, ЕКОНОМІЧНИЙ
ЗМІСТ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ**

***Резюме.** Сучасні ринкові відносини вимагають перегляду системи бухгалтерського обліку, одним із центральних елементів якої є облік взаєморозрахунків суб'єктів господарювання. Дебіторська заборгованість є одним із основних активів підприємства, інформація про її розмір, стан і терміни погашення є важливою у прийнятті управлінських рішень. Адже, ефективне управління дебіторською заборгованістю здатне підвищити рівень рентабельності та прибутковості підприємства.*

Дебіторська заборгованість як об'єкт бухгалтерського обліку викликає немалий інтерес з боку вітчизняних та зарубіжних науковців. Адже для ефективного управління дебіторською заборгованістю необхідно знати її види, типи операцій та порядок відображення в обліку. Донині існує чимало актуальних нерозв'язаних питань, пов'язаних з обліком дебіторської заборгованості. Це зумовлює постійний перегляд нормативних актів і регламентуючих документів, вироблення нових шляхів удосконалення організації та методики розрахунків з дебіторами.

***Ключові слова:** дебіторська заборгованість, взаєморозрахунки суб'єктів господарювання, бухгалтерський облік, фінансові результати, методика розрахунків.*

Nadia SYNKEVYCH

Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, Ternopil, Ukraine

**ACTUALITY AND PROBLEMS OF DEBIT RESTRICTION:
HISTORICAL ASPECTS, ECONOMIC CONTENT AND STAGES OF
DEVELOPMENT**

***Summary.** Modern market relations require revision of the accounting system, one of the central elements of which is the accounting of mutual settlements of economic entities. Accounts receivable is one of the main assets of an enterprise, information about its size, condition and maturity is important in making management decisions. Indeed, effective management of accounts receivable can increase the profitability and profitability of the enterprise.*

Accounts receivable as an object of accounting is of considerable interest from domestic and foreign scholars, because in order to effectively manage accounts receivable, it is necessary to know its types, types of operations and the order of displaying in the account. To date, there are a number of outstanding unresolved issues related to recordkeeping of account receivables. It accordingly provides for a permanent review of regulations and regulatory documents, the development of new ways to improve the organization and debtors calculation procedure.

***Key words:** accounts receivable, mutual settlements of economic entities, accounting, financial results, methodology of calculations.*

Вступ. Дебіторська заборгованість як об'єкт бухгалтерського обліку викликає немалий інтерес з боку вітчизняних та зарубіжних науковців. Адже для ефективного управління дебіторською заборгованістю необхідно знати її види, типи операцій та порядок відображення в обліку. Донині існує чимало актуальних нерозв'язаних питань,

пов'язаних з обліком дебіторської заборгованості. Це зумовлює постійний перегляд нормативних актів і регламентуючих документів, вироблення нових шляхів удосконалення організації та методики розрахунків з дебіторами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання обліку та аудиту дебіторської заборгованості розкрито у працях багатьох вітчизняних науковців та практиків, таких, як Ф.Ф. Бутинець, М.Д. Білик, Н.В. Бондарчук, Л.В. Черненко, І.А. Волянук, С.Ф. Голов, В.О. Шевчук, З.В. Гуцайлюк, Т.М. Мараховська, Я.В. Соколов, В.В. Сопко та інших.

Збільшення або зменшення розмірів дебіторської заборгованості чинить значний вплив на фінансовий стан підприємства. Зростання дебіторської заборгованості негативно відображається на оборотності активів, може спричинювати втрату ліквідності, гальмування інвестиційної діяльності, і, врешті-решт, збитковість підприємства. Зменшення дебіторської заборгованості не за рахунок її погашення, а через зменшення відвантаження продукції, свідчить про зниження ділової активності підприємства.

Оскільки ці питання актуальні для значної частини підприємств країни, охоплюють велику кількість секторів економіки, виникає необхідність об'єктивного розгляду категорії “дебіторська заборгованість” за допомогою визначення економічної сутності та дослідження її класифікації.

Як вже зазначалось, сучасне визначення понять “дебітор” та “дебіторська заборгованість” виникло понад півтори тисячі років тому. Протягом тривалого часу існування та використання їх сутність кардинально не змінилася, хоча із розвитком бухгалтерської та фінансової науки вдосконалилася.

У наш час існують різні підходи до визначення сутності поняття “дебіторська заборгованість”. Це:

- грошові кошти, які дебітори повинні сплатити підприємству (А.Ю. Редько, А.Ф. Вещунова, Р.А. Слав'юк, П(С)БО 10);
- борги (Л.Е. Алексеева, І.О. Бланк, Е.П. Козлова, М.Я. Коробов, Е.М. Причепій, А.М. Черній, В.Д. Гвоздецький, М.С. Мочерний, О.М. Кияшко та ін.). Наприклад, І.О. Бланк вважає, що під дебіторською заборгованістю необхідно розуміти суму заборгованості на користь підприємства, що представлена фінансовими зобов'язаннями юридичних та фізичних осіб по розрахунках за товари, роботи, послуги, видані аванси та ін., а О.М. Кияшко визначає дебіторську заборгованість як суму заборгованості дебіторів підприємству на певну дату, що виникла в результаті минулих подій, яку кредитор має право вимагати відшкодувати [3, с. 36];
- боргові вимоги (Г. Г. Кірейцев, І. Бернар, Л.О. Лігоненко та ін.). На думку Л.О. Лігоненко, дебіторська заборгованість – включені у склад активів підприємства майнові вимоги до інших осіб, які є боржниками у відносинах, що виникають за різних обставин [4, с.88];
- права на повернення боргу (М.В. Кужельний, В.Г. Лінник, Н.Ю. Зудіна, Л.В. Черненко та ін.). Н.Ю.Зудіна визначає поняття “дебіторська заборгованість” як право організації на надходження фінансових і нефінансових активів, яке виникає із зобов'язань юридичних та фізичних осіб у процесі господарської діяльності [1]. Л.В. Черненко вважає, що дебіторська заборгованість є правами (вимогами), що належать продавцю (постачальнику) як кредитору на отримання боргів контрагентами, та фінансовим ресурсом, що тимчасово вилучений з кругообігу й підлягає поверненню в майбутньому;
- кошти у розрахунках (Н.В. Дембінський, І.А. Єфремов, Ю.С. Ігумнов);
- вкладення в обігові кошти (В.Ф. Палій, Т.М. Мараховська, О.С. Любенко,

О.С. Іванілов та ін.). Т.М. Мараховська и О.С. Любенко зазначають, що дебіторська заборгованість – елемент оборотного капіталу, сума боргів фізичних та юридичних осіб підприємству. О.С. Іванілов вважає, що це – складова оборотного капіталу, яка передбачає певні вимоги до фізичних та юридичних осіб з оплати товарів, продукції, робіт [2, с. 156];

- відкритий кредит (О.П. Крайник, З.В. Клепнікова, Т.В. Момот та ін.). Наприклад, Т.В. Момот ототожнює дебіторську заборгованість із безвідсотковою позикою контрагентам [5, с. 207].

Проте розвиток економіки вимагає постійного удосконалення як виробничих, так і фінансових аспектів діяльності господарюючих суб'єктів.

Мета статті – узагальнення організаційних і методичних положень та визначення основних шляхів удосконалення обліку й аудиту дебіторської заборгованості та її відображення в звітності підприємства.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети в роботі слід:

- визначити економічну суть дебіторської заборгованості та розглянути історичний аспект цього поняття;
- розглянути існуючі класифікаційні ознаки дебіторської заборгованості та їх значення для організації обліку;
- визначити особливості оцінювання та визнання дебіторської заборгованості;
- узагальнити основи організації та методики обліку дебіторської заборгованості та відображення її в системі звітності;
- виявити проблемні питання методико-організаційного забезпечення обліку дебіторської заборгованості, обґрунтувати основні шляхи вирішення виявлених проблем, надати пропозиції щодо вдосконалення обліку дебіторської заборгованості;
- проаналізувати стан розрахунків з дебіторами на досліджуваному підприємстві та виявити основні напрямки покращення управління дебіторською заборгованістю;
- надати практичні рекомендації щодо вдосконалення системи внутрішнього контролю за дебіторською заборгованістю.

Важливим питанням для обліку дебіторської заборгованості є оцінка дебіторської заборгованості. Правильне та достовірне оцінювання передбачає визначення ринкової вартості дебіторської заборгованості, іншими словами – визначення грошового еквівалента, який очікується отримати в результаті погашення дебіторської заборгованості.

Виклад основного матеріалу. Виникнення та розвиток бухгалтерського обліку є складовою частиною історії людського суспільства. Знання історії бухгалтерського обліку дозволяє зрозуміти динаміку процесів, що відбуваються у наші дні, виявити зв'язки й закономірності їх розвитку, оцінити можливості прогнозування у майбутньому, дослідити еволюцію методів і способів бухгалтерського обліку, проаналізувати різні концепції та підходи, їх зміну. Бухгалтерський облік розрахунків з дебіторами є складною й важливою ділянкою обліку, тому вимагає ретельного вивчення його історичних аспектів.

Понад шість тисяч років тому бухгалтерський облік розпочав перший етап свого існування як спосіб розуміння господарських процесів, практичної діяльності. Писемність й арифметика створили основу для його подальшого розвитку. Знайдено папіруси, кіпу інків, глиняні таблички та горщики, черепки з відомостями про рух цінностей, видатки на "заробітну плату" робітників (відповідно до виконаних робіт видавали зерно) та інші факти господарського життя. У Давньому Єгипті дані фіксувалися систематичним записом, а пізніше й хронологічним. Основним обліковим прийомом була інвентаризація. У Межиріччі "Кодекс Хаммурапі" (близько 1780 рр. до

н.е.) вперше відобразив облік у законодавстві, де зароджувався синтетичний й аналітичний облік (синтетичній “відомості” “Зернові” відповідали аналітичні “рахунки”: “Рис”, “Пшениця” та ін.); в Іудеї – контокорент, у Китаї – основи складського обліку.

Близько 500 р. до н.е. закінчується натуралістичний етап розвитку бухгалтерського обліку. Люди зрозуміли: для подальшої еволюції стає все більш необхідною інформація про власні зусилля й досягнення.

Поява грошей (перші монети з’явилися у V ст. до н.е.) дає початок новому етапу розвитку обліку – вартісному (500 рр. до н.е. – 1300 рр. н.е.). З цього часу факти господарського життя як об’єкт обліку розглядаються як в натуральному, так і грошовому вимірниках.

Джерелами даних про облік античної доби виступають: господарські записи, законодавчі документи, висловлювання філософів, ораторів, твори мистецтва, роботи керуючих маєтками.

На основі матеріалів з промов Демосфена (384 – 322 рр. до н. е.), давньогрецького оратора та політичного діяча, Я. В. Соколов робить висновок про розвиток товарного господарства в Афінах. Зокрема, сільськогосподарські підприємства в кредит відпускали близько 17% усієї вартості активів, виробничі – 32 %. У торговельних підприємствах у кредит видавали і товари, і гроші. Тому розміри дебіторської заборгованості становили 54% від усієї вартості активів.

Давньогрецький папірус Зенона містить інформацію про ділові операції, будівельні та сільськогосподарські роботи, що відбувалися протягом 30 років у маєтку Аполонуша в III ст. до н.е.

Зенон – реформатор системи обліку у приватних маєтках, вимагав, щоб кожен факт господарського життя був належним чином оформлений і підтверджений документом. Нова система передбачала систематичний облік запасів матеріальних цінностей, регулярний облік дебіторської і кредиторської заборгованості; обчислення господарського ефекту від різних видів діяльності. В облікових регістрах він виділяв рахунки матеріальні, особові та фінансові. До особових рахунків відносив і рахунки боржників, які велися із зазначенням боргу та термінами його погашення.

У Давньому Римі з’являється розгалужена система облікових регістрів, зароджується принцип публічності звітності та виникає бюджетний облік у межах цілої держави, важливе місце посідає кредит. Саме тут з’являється термін “дебітор”. Облік знайшов своє відображення у літературі й театрі, широко використовуються порівняння й посилання на бухгалтерську практик.

Із занепадом Римської імперії осередками тогочасної науки та культури стають церкви та монастирі, саме там і зберігаються традиції римської бухгалтерії. Не дивлячись на те, що у 1202 р. Леонардо Пізанський, більш відомий як Фібоначчі, ввів арабські цифри, ще впродовж кількох століть для обліку використовувались римські.

Об’єктом обліку у чернечих орденах виступали: каса, доходи і видатки, а також дебіторська й кредиторська заборгованості. За дебетом рахунків відображались суми заборгованості клієнтів, за кредитом – їх внески. Але у ті часи бухгалтер часто враховував лише дебіторську заборгованість, вважаючи важливим отримати з боржника кошти, а облік кредиторської заборгованості його не цікавив. Наприклад, домініканський чернець Вальтер Хенлі у своєму трактаті вимагав найсуворішої інвентаризації дебіторської заборгованості. Загалом, облік у церквах та монастирях підготував підґрунтя для формування подвійного запису.

Головними аспектами обліку у середньовіччі були поява професій бухгалтер та аудитор, спеціалізованої літератури – численних трактатів. Також у VIII – XII ст. поширеним явищем були мандрівні бухгалтери.

Визначення та зміст поняття “дебіторська заборгованість”, яким ми користуємось у наш час, з’явилося у VIII ст. н. е. Проте перші спроби розвитку теорії обліку розрахунків з дебіторами виникли із початком нового етапу еволюції бухгалтерії – диграфічного (1300 – 1850 рр.).

Достеменно не відомо, коли саме виник подвійний запис та хто його винахідник. Дослідники вказують різні дати та країни походження: античні Афіни (Д. Неро, Е. Гіл’яр), Давній Рим (Г. Нібур), араби у XI ст. (К. П. Клінге), Сицилія у 1135 р. (В. Кузьміно), Франція у 1339 р. (Е. Форест’є), Корея у XV ст. (І. Хіраї). Були спроби знайти конкретного винахідника: Сенізіо (1348 р.), Делла П’єтра (XV ст.), Л. Пачолі, Р. Фіні (1296-1300 рр.). Більшість учених погоджуються, що подвійний запис виник у Північній Італії у XIII ст.

Спочатку він розвивався майже окремо кожним конкретним бухгалтером-практиком. А пізніше з’явилися типографські книги, “друкована бухгалтерія”. Її виникнення пов’язують з іменами Б. Котрул’ї та Л. Пачолі.

Бенедето Котрул’ї (1416 – 1469 рр.) – італійський купець та дипломат, автор книги “Про торгівлю та досконалого купця”. Рукопис створений у 1458р., проте видана книга була лише у 1573р.

Лука Пачолі (1445 – 1517рр.) – математик зі світовим ім’ям, людина надзвичайно освічена, один із засновників сучасних принципів бухгалтерії, автор роботи “Сума арифметики, геометрії, вчення про пропорції і відношення”.

Частина цієї роботи – Трактат XI “Про рахунки і записи” – присвячена обліку. Тут Л. Пачолі формулює основну мету обліку: “Це ведення своїх справ у належному порядку і як слід, щоб можна було без затримки отримати будь-які відомості як щодо боргів, так і вимог”; викладає процедуру подвійного запису; дає визначення дебету й кредиту рахунків – пропонує персоніфікацію рахунків, формулює такі важливі правила:

- не можна нікого вважати боржником (дебітором) без його відома, навіть, якщо це здалося б доцільним;
- не можна вважати нікого довірительом (кредитором) при відомих умовах без його згоди.

Але Л. Пачолі попереджає: “...для купця ніщо ніколи не буває надто зрозуміло” – дебітори завжди умовні, тому що часто важко буває вирішити, погасять вони заборгованість чи ні. Тогочасний купець жив у хиткій рівновазі між тими, хто винен йому, і тими, кому винен він. Умовність дебіторської заборгованості завжди могла обернутися умовністю кредиторської, за несплатами дебіторів завжди стояло банкрутство власника та збитковість його кредиторів. Тому, зазначає Ф. Бродель, робота з дебіторами та постійне “вибивання” боргів у ті часи були чи не основним завданням бухгалтера.

Із виходом фундаментальної роботи Л. Пачолі, почалася епоха літературного осмислення бухгалтерського обліку, а переваги, які надавав облік за принципом подвійного запису, сприяли поширенню цього виду реєстрації фактів господарського життя спочатку в Європі, а потім і в усьому світі.

Предмет обліку неухильно розширюється: у працях Б. Котрул’ї і Л. Пачолі мова йде про бухгалтерський облік і подвійний запис у торгівлі; в Альвізе Казанови (1558 р.) – у суднобудуванні; в Анжело ді П’єтро (1586 р.) – у монастирському господарстві та банках; в Д.А. Москетті (1610 р.) – у промисловості; в Людовіко Флорі (1636 р.) – у лікарнях, державних організаціях, домашньому господарстві; в Бастіано Вентурі (1655 р.) – у сільському господарстві.

Великим кроком вперед після роботи Л. Пачолі було формулювання Жаком Саварі (1622 – 1690 рр.) одного з основних понять обліку – поділ рахунків та реєстрів на синтетичні та аналітичні. Ж.Б. Кольбер, інтендант фінансів у Франції часів правління

Людовіка XIV, залучив Ж. Саварі до участі у створенні “Ордонансу про комерцію” (1673 р.), документа, який був покликаний започаткувати розумне регулювання економіки. У його третьому розділі містяться статті, що регламентують ведення бухгалтерського обліку у торгових підприємствах, банках та обмінних конторах.

Далі класифікація рахунків розвивалась у Матьє де ла Порта (1685 р.). Він виділяв: рахунки власника (“Капітал”, “Збитки й прибутки”), майнові рахунки (“Каса”, “Товари” та ін.), рахунки кореспондентів (“Розрахунки”, що дають уявлення про дебіторську та кредиторську заборгованість).

В. ван Гезель та К. ван Гезель (1698 р.) заклали основи теорії двох рядів рахунків (активні й пасивні). Виділяли: рахунки власника (всі пасивні рахунки власних коштів та рахунки результуючі); рахунки третіх осіб (рахунки розрахунків, причому майнові рахунки, як рахунки товарів, каси, розглядалися як рахунки дебіторської заборгованості матеріально відповідальних осіб).

Бертран Франсуа Баррем (1721р.) пропонував такі групи рахунків: рахунки загальні – власника (“Капітал”) і його агентів (касира, комірника і т. п.); рахунки приватні – кореспондентів – дебіторів і кредиторів.

Розглядаючи класифікацію рахунків, бачимо, що досить тривалий час багато науковців та практиків облік дебіторської та кредиторської заборгованості на рахунках поєднували.

Б.Ф. Баррем вважав, що дебіторська заборгованість виникає лише у випадку, коли обмін не завершено, або коли він не відбувся. В усіх випадках, коли обмін завершено, використовуються загальні рахунки, а коли ні – приватні. Розглядаючи класифікацію рахунків, бачимо, що досить тривалий час багато науковців та практиків облік дебіторської та кредиторської заборгованості на рахунках поєднували. Але вже А. Коррон (1754 р.) усі приватні рахунки (кореспондентів) ділив на “мої” (дебітори) і “його – їх” (кредитори). Розробник американської форми обліку Едмон Дегранж розглядав дебіторську заборгованість як один із показників, що характеризує фінансовий стан підприємства.

Наступний етап розвитку бухгалтерського обліку розпочинається у Європі в середині XIX ст. Виникнення теорії обліку докорінно змінило характер уявлень про об’єкти обліку – ними починають виступати не факти господарського життя, а, власне, інформація про них. І, врешті-решт, у другій половині XIX ст. виникають різні теорії бухгалтерського обліку, які по-новому трактують значення показників інформації, узагальнюють практичну діяльність, удосконалюючи її.

Історичними подіями, які вплинули на процес бурхливого розвитку, були: виникнення акціонерного капіталу, поява фондових бірж, розширення промисловості й торгівлі, збільшення біржових операцій і торгових оборотів різних корпоративних підприємств, виникнення інституту бухгалтерів-ревізорів, виникнення інституту аудиторів.

О.П. Рудановський (1863 – 1934 рр.) створив нове вчення про предмет та метод обліку. Під предметом він розумів баланс, що існує об’єктивно у самому господарстві. А бухгалтери лише відтворюють цей баланс, конструюючи різні його моделі. Якщо визнати баланс абсолютною істиною, а модель – відносною, можна сформулювати низку висновків відносно бухгалтерського обліку: а) в обліку відображається лише частина господарського життя, а дані, що у ньому фігурують, мають відносну цінність; а, отже, б) розвиток теорії бухгалтерського обліку має бути направлений на створення моделей, що забезпечать найповніше повне відображення господарських процесів.

Стосовно обліку розрахунків з дебіторами О.П. Рудановський запропонував модель балансу, в якій у пасиві відображалися зовнішні стосунки підприємства, а в

активи – внутрішні. Таким чином, уся дебіторська заборгованість розглядається як пасив з дебетовим сальдо.

А.З. Попов (1904 р.), харківський вчений-теоретик, дебіторську заборгованість називає “боргом на користь підприємства” і визначає як “ту чи іншу частину господарських засобів підприємства, що вибула зі складу даного підприємства й перебуває у фактичному розпорядженні інших підприємств, виконуючи там роль капіталу”.

С.І. Корецький (1926 р.) так трактує поняття “дебіторська заборгованість”: “взаємовідносини двох осіб, що укладають угоду, можна подати латинськими термінами: “дебет” (винен) і “кредит” (вірити комусь). У разі, коли особа, яка позичає комусь кошти, вірить – це кредит, і тоді вона іменується кредитором, особа ж, яка отримує позику, стає винною – це дебет, і тоді вона іменується дебітором”.

Отже, стає очевидним, що протягом усього періоду розвитку бухгалтерського обліку як у теоретичному аспекті, так і практичному, обліковці завжди приділяли значну увагу розрахунковим операціям, бо вони мають безпосередній вплив на фінансову стійкість підприємства.

1 січня 2000 року розпочався новий етап в розвитку українського бухгалтерського обліку, який характеризується введенням в дію Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, нового Плану рахунків бухгалтерського обліку, активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій, а також Положень (стандартів) бухгалтерського обліку (далі – П(С)БО). У результаті реформ були виділені як самостійні податковий і управлінський облік, в яких важливу роль відіграє облік і управління дебіторською заборгованістю.

Збільшення або зменшення розмірів дебіторської заборгованості чинить значний вплив на фінансовий стан підприємства. Зростання дебіторської заборгованості негативно відображається на оборотності активів, може спричинювати втрату ліквідності, гальмування інвестиційної діяльності, і, врешті-решт, збитковість підприємства. Зменшення дебіторської заборгованості не за рахунок її погашення, а через зменшення відвантаження продукції свідчить про зниження ділової активності підприємства.

Оскільки ці питання актуальні для значної частини підприємств країни, охоплюють велику кількість секторів економіки, виникає необхідність об’єктивного розгляду категорії “дебіторська заборгованість” за допомогою визначення економічної сутності й дослідження її класифікації.

Як вже зазначалося, сучасне визначення понять “дебітор” та “дебіторська заборгованість” виникло понад півтори тисячі років тому. Протягом тривалого часу існування та використання їх сутність кардинально не змінилася, хоча, із розвитком бухгалтерської та фінансової науки вдосконалилася.

Більшість наведених визначень неповні та не всесторонньо розкривають сутність поняття. Адже дебітори можуть заборгувати не лише кошти, а й інші активи; дебітори, крім прав, мають і певні обов’язки; дебіторська заборгованість відноситься не лише до складу оборотних, а й до необоротних активів. Отже, не дивлячись на значну кількість публікацій, питання щодо формування єдиного підходу до сутності поняття “дебіторська заборгованість”, і, відповідно, особливостей її управління, залишаються відкритими.

Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 “Дебіторська заборгованість” (далі – П(С)БО 10) – це один із основних документів, нормативно-правовий акт, затверджений Міністерством фінансів України, що розкриває поняття “дебіторська заборгованість”, дає основні визначення (табл. 1.1), визначає методологічні засади визнання та оцінювання.

Правильно побудована класифікація відображає найсуттєвіші зв'язки між об'єктами поняття, допомагає орієнтуватися в множині цих об'єктів, дає можливість встановити властивості, що є важливими для використання в теорії та на практиці.

Дебіторську заборгованість можна класифікувати за різними ознаками. Л.О. Лігоненко та Н.М. Новікова поділяють дебіторську заборгованість залежно від термінів позовної давності на відтерміновану – заборгованість, терміни виконання якої на момент складання балансу порушені дебіторами, та невідтерміновану – заборгованість, терміни виконання якої на момент складання балансу не настали [4].

М.Д. Білик запропонувала класифікувати дебіторську заборгованість за рівнем ліквідності, а саме: "... поділяти дебіторську заборгованість у балансі на довготермінову і короткотермінову залежно від терміну погашення, що повністю відповідає класифікації статей дебіторської заборгованості в балансі".

Класифікація, запропонована М.Д. Білик, є найбільш економічно обґрунтованою тому, що вона враховує як об'єктний склад дебіторської заборгованості, так і класифікацію за контрагентами, що є дуже важливим для ефективного управління дебіторською заборгованістю.

Дослідивши класифікації дебіторської заборгованості запропоновані різними авторами, пропоную виділити такі основні класифікаційні ознаки (рис. 1.1):

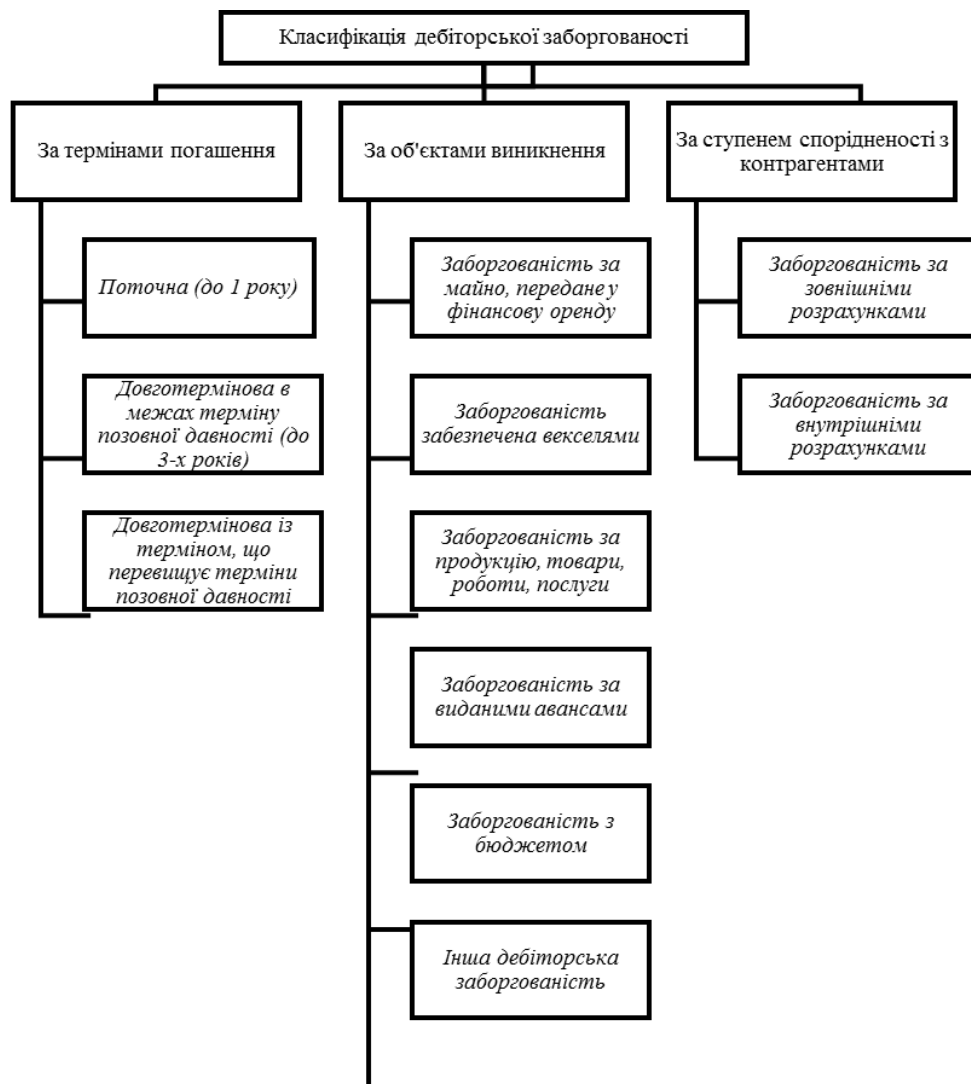

Рисунок 1.1. Запропонована класифікація дебіторської заборгованості

Відповідно до П(С)БО 10 дебіторська заборгованість поділяється на довготермінову й поточну.

Довготермінова дебіторська заборгованість – це сума дебіторської заборгованості фізичних та юридичних осіб, яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу [6].

Виділяють такі види довготермінової дебіторської заборгованості: дебіторська заборгованість за майно, що передане у фінансову оренду; довготермінові векселі отримані; інша довготермінова дебіторська заборгованість.

Поточна дебіторська заборгованість – це сума дебіторської заборгованості, яка виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом дванадцяти місяців з дати балансу. Серед видів поточної дебіторської заборгованості: дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги (забезпечена та не забезпечена векселями); дебіторська заборгованість за розрахунками (з бюджетом, за виданими авансами, з нарахованих доходів, із внутрішніх розрахунків); інша дебіторська заборгованість.

Варто зазначити, що в Україні розподіл дебіторської заборгованості на довготермінову і короткотермінову обов'язковий, і як наслідок – обмеження прав підприємства. Західна практика передбачає самостійний вибір підприємствами класифікації дебіторської заборгованості для відображення у звітності.

Як приклад, у країнах нгло-американської системи обліку використовується така класифікація дебіторської заборгованості:

- рахунки до отримання (вид дебіторської заборгованості, який виникає від продажу товарів за “Відкритим рахунком”, без письмового зобов'язання покупця оплатити рахунок);
- векселі до отримання;
- дебіторська заборгованість не пов'язана з реалізацією.

Основною проблемою щодо класифікації дебіторської заборгованості є її деталізація, адже збільшення статей в активі балансу підприємства зробить його громіздким та незрозумілим.

Розмір дебіторської заборгованості визначається багатьма факторами, які поділяються на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх факторів належать стан рахунків у країні, рівень інфляції, вид продукції (товарів та послуг), обсяг ринку та рівень його насиченості, ефективність грошово-кредитної політики НБУ; до внутрішніх – кредитна політика підприємства, види розрахунків, контроль за станом дебіторської заборгованості, професіоналізм управління тощо.

Широкомасштабні економічні реформи, що призвели до формування нової економічної системи, основу якої складають ринкові відносини, вихід українських підприємств на міжнародні ринки, потреба в значних іноземних капіталах, а також поступова інтеграція України в європейський економічний простір вимагає переходу до західної практики ведення бухгалтерського обліку й надання фінансової звітності відповідно до міжнародних стандартів.

В українському законодавстві питання обліку дебіторської заборгованості регулює П(С)БО 10 “Дебіторська заборгованість” та П(С)БО 13 “Фінансові інструменти”, в міжнародній практиці використовується МСФЗ 1 “Подання фінансових звітів”, МСФЗ 32 “Фінансові інструменти: розкриття та подання” та МСФЗ 39 “Фінансові інструменти: визнання та оцінка”.

П(С)БО 10 “Дебіторська заборгованість” визначає дебіторську заборгованість як суму заборгованостей дебіторів підприємству на певну дату. Під таке трактування підлягає як заборгованість дебіторів, яка утримується підприємством до дати погашення, так і заборгованість дебіторів, в призначена для перепродажу.

Заборгованість дебіторів, що призначена для перепродажу, придбається або створюється підприємством з метою отримання прибутку або у вигляді відсотків, дивідендів тощо, або ж від короткотермінових змін ціни (суми) такої дебіторської заборгованості. Тому така заборгованість, згідно з п.4 П(С)БО 13 “Фінансові інструменти”, є фінансовим активом призначеним для перепродажу [7].

Визначення наведене в П(С)БО 10 є ширшим, оскільки охоплює усю заборгованість підприємству, в тому числі й ту, яка по суті є фінансовими інвестиціями.

На відміну від національних стандартів у міжнародній практиці вся дебіторська заборгованість відноситься до фінансових активів. При цьому відсутнє чітке визначення поняття дебіторської заборгованості. П.9 МСБО 39 зазначає: “позики та дебіторська заборгованість – це непохідні фінансові активи з фіксованими платежами, які підлягають визначенню та не мають котирування на активному ринку”. Таке тлумачення поняття дебіторської заборгованості є ширшим порівняно з тлумаченнями, наведеними у національних стандартах.

Таким чином, у вітчизняній і у зарубіжній практиці оцінка дебіторська заборгованість на дату складання балансу співпадає. Відмінним при цьому є визначення чистої вартості реалізації.

Чиста вартість реалізації в зарубіжних країнах визначається як первісна вартість за вирахуванням знижки і сумнівної (безнадійної) заборгованості, а в українській практиці чиста вартість реалізації дорівнює первісній вартості за мінусом резерву сумнівних боргів.

У зв'язку з наявністю такого явища, як непогашення дебіторської заборгованості як в українському, так і зарубіжному обліку формується резерв сумнівних боргів. Відмінним є те, що у вітчизняній практиці безнадійні борги списуються за рахунок резерву (якщо суми не вистачає, то на витрати по списанню сумнівних боргів), а в окремих країнах, не дивлячись на списання, вона продовжує обліковуватися в дебеті рахунків, на яких відображається короткотермінова дебіторська заборгованість покупців та показується в активі балансу в рядку “Неотримані від покупців” або в рядку “Векселі покупців” з одночасним відображенням безнадійної заборгованості в окремому рядку зі знаком мінус.

Таким чином, було здійснено порівняння особливостей визнання й оцінювання дебіторської заборгованості за П(С)БО та МСФЗ, її класифікація та відображення у фінансовій звітності. Варто зауважити, що відповідність обліку, в тому числі дебіторської заборгованості, світовим вимогам є однією з передумов успішної інтеграції українського бізнесу в міжнародне економічне середовище. Головною відмінністю вітчизняного обліку дебіторської заборгованості від міжнародної практики є те, що він чітко регламентований і не передбачає альтернативи для підприємства, а також те, що МСФЗ розглядають дебіторську заборгованість ширше з урахуванням тривалого досвіду співпраці з іноземними контрагентами.

В сучасних умовах глобалізації ринків збуту та поширення зовнішньоекономічних зв'язків зростає необхідність забезпечення єдиних підходів до визначення й обліку дебіторської заборгованості суб'єктів господарювання різних країн. МСБО прямо не визначають методи визнання, класифікацію та оцінювання дебіторської заборгованості, а тільки дають загальні рекомендації з розкриття відповідної інформації у фінансових звітах. МСБО 1 “Подання фінансових звітів” рекомендує виділяти у Балансі торговельну та іншу дебіторську заборгованість.

Проблема визнання дебіторської заборгованості за кордоном пов'язана із застосуванням гнучкої системи численних знижок. Знижки, що надаються покупцю, поділяються на дві великі групи: торгові знижки – це відсоткові знижки від базової ціни; знижки за оплату в термін – це знижки залежно від терміну оплати.

Саме останній вид знижок за оплату в термін і створює проблеми визнання дебіторської заборгованості. В зарубіжній практиці (переважно, системи ЗПБО США) існують два методи відображення таких знижок у бухгалтерському обліку – валовий та чистий.

Таким чином, узагальнюючи дане питання, можна зробити висновок про те, що впровадження міжнародних стандартів обліку у вітчизняну практику, в першу чергу, вимагає узгодженості між вітчизняними та зарубіжними системами обліку на основі уточнення на законодавчому рівні економічної сутності окремих складових господарських засобів підприємств та джерел їх формування, статей балансу, методів оцінювання, порядку відображення на рахунках.

Висновки. Сучасне трактування поняття дебіторської заборгованості виникло ще у VIII ст. н.е. І хоча зміст поняття "дебіторська заборгованість" кардинально не змінився, він значно поглибився та удосконалився. На даний час, дебіторську заборгованість можна трактувати не тільки як суму заборгованості контрагентів на певну дату, але й частину оборотного капіталу, без якого неможлива діяльність підприємства.

При дослідженні сутності дебіторської заборгованості виявлено велику кількість підходів до її класифікації. Різні автори по різному підрозділяють дану заборгованість. Враховуючи думку науковців, пропонуємо виділити такі основні класифікаційні ознаки дебіторської заборгованості: за строками погашення, за термінами спорідненості з контрагентами та за об'єктами виникнення.

Використана література

1. Зудина, Н.Ю. Анализ и регулирование дебиторской задолженности в коммерческой организации: автореф. дис.... к.э.н. [Текст] / Зудина Н. Ю. – М.: ФГОУ, 2009. – 26 с.
2. Іванілов, О.С. Механізм управління дебіторською заборгованістю підприємства [Текст] / О.С. Іванілов, В.В. Смачило, Є.В. Дубровська // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 1. – С. 156 – 163.
3. Кияшко, О.М. Облік дебіторської заборгованості з позиції концепції збереження капіталу [Текст] / О.М. Кияшко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2009. – Вип. 16 (1). – С. 190 – 193.
4. Лігоненко Л.О. Управління дебіторською заборгованістю підприємства [Текст] / Л.О. Лігоненко, Н.М. Новікова. – К.: КНТЕУ, 2005. – 276 с.
5. Момот, Т.В. Сучасні моделі управління дебіторською заборгованістю підприємства [Текст] / Т.В. Момот // Научно-технический сборник Харьковской национальной академии городского хозяйства. – 2008. – № 85. – С. 207 – 211.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 08.10.1999 року № 237 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/>.
7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.

Отримано 4.11.2017